

Dossiersoort : WABO (gerelateerd) dossier

Dossier : 201115503

Naam : 201115503

Document : 26991629

Classificatie : Rapport archeologische waarde bodem (WABO)

Datum : 10-10-2011

Bron : Inkomend

Opmerking : bureauonderz. en inventariserend veldonderzoek-boringen

Plan Maasstraat,
Gemeente Den Haag
Bureauonderzoek en Inventariserend
Veldonderzoek-boringen

CONCEPT

Afdeling Archeologie

Dienst Stadsbeheer

Rapport 1035

Administratieve gegevens

Projectcode:	MSS10b
Gemeente:	Den Haag
Toponiem:	Maasstraat e.o.
Coördinaten:	82.222/454.871; 82.300/454.930; 82.410/454.786; 82.327/454.730
OM-nummer:	42569
Opdrachtgever:	Kristal Projectontwikkeling BV
Uitvoerder:	Afdeling Archeologie Dienst Stadsbeheer Gemeente Den Haag
Bevoegd gezag:	C.B. Bakker, gemeente Den Haag
Datum veldwerk:	9 september 2010
Datum rapportage:	september 2010
Autorisatie:	M. Alkemade, hoofd Beleid en Beheer
Beheer en plaats documentatie:	Afdeling Archeologie Dienst Stadsbeheer Gemeente Den Haag, Spui 70 Den Haag

Colofon

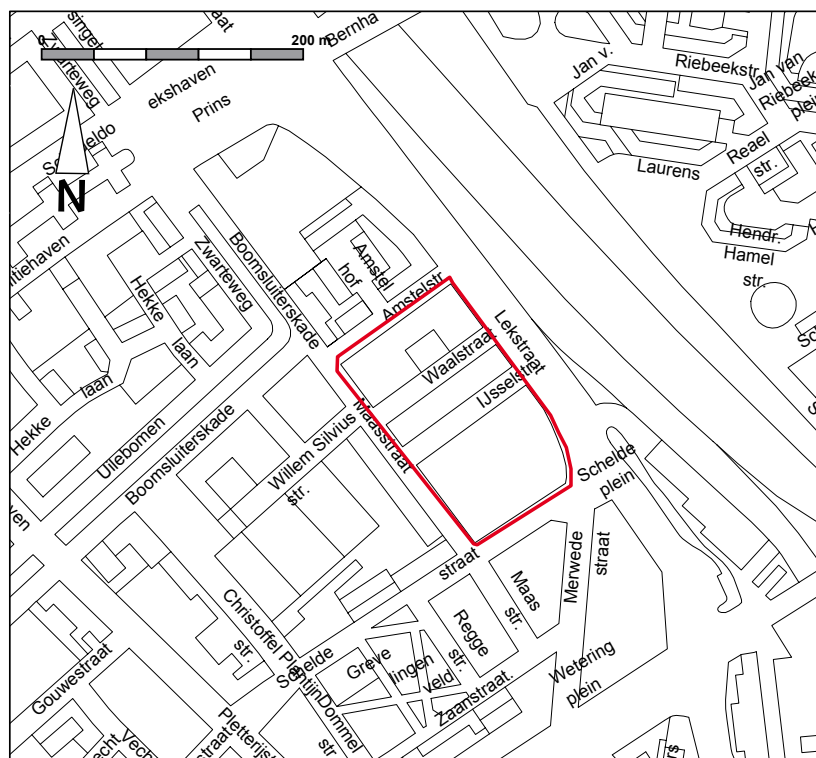
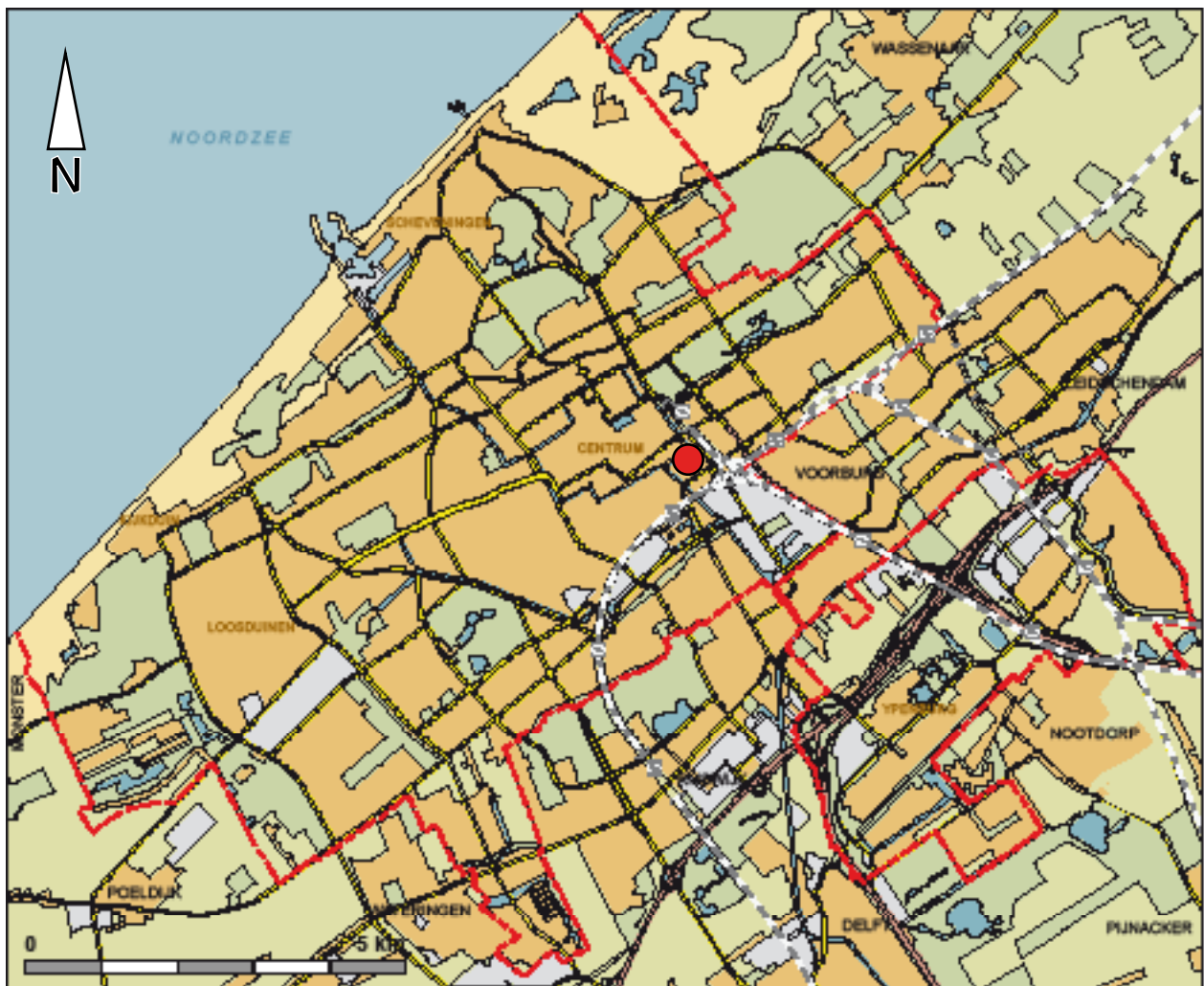
Onderzoek:	Plan Maasstraat, gemeente Den Haag. Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek-boringen
Auteur:	M. Benjamins (BO) & E.C. Rieffe (IVO-b)
Uitgave:	Afdeling Archeologie Dienst Stadsbeheer Gemeente Den Haag
Rapportnummer:	1035

Den Haag, 2010

ISBN: 978-94-6067-056-5

Inhoudsopgave

1 Inleiding	5
2 Bureauonderzoek	6
2.1 Geologie	6
2.2 Archeologie en vroege geschiedenis	8
2.3 Recente geschiedenis	10
2.4 De huidige en toekomstige situatie	11
2.5 De gespecificeerde archeologische verwachting	11
3 Het booronderzoek	12
3.1 Doelstellingen en methode	12
3.2 Resultaten en interpretatie	13
3.3 Beantwoording onderzoeksvragen	15
4 Conclusies en aanbevelingen	16
Literatuurlijst	17
Historische kaarten	17
Verantwoording afbeeldingen	17
Bijlage 1: Archeologische perioden	18
Bijlage 2: milieukundige gegevens	19
Bijlage 3: Boorgegevens	20

Plangebied

Afb. 1 Plangebied en situering in Den Haag.

1 Inleiding

In de Rivierenbuurt wordt al enkele jaren grootschalig gerenoveerd met als doel de leefbaarheid van de buurt te verhogen. Ook het woonwijkje rond de Maasstraat zal in dat kader worden gerenoveerd. De plannen bestaan uit sloop en volledige nieuwbouw van de huizen. Kristal Projectontwikkeling BV, de ontwikkelaar van woningbouwvereniging Haag Wonen (de eigenaar van de woningen in de wijk), is daartoe plannen aan het uitwerken. Om in een vroeg stadium van planontwikkeling inzicht te hebben in archeologische aspecten die een rol kunnen gaan spelen bij de ontwikkelingen, heeft de afdeling Archeologie van de gemeente, in opdracht van Kristal, het onderhavige rapport opgesteld. Op grond van de gemeentelijke Archeologische Waarden- en Verwachtingenkaart die de afdeling Archeologie heeft opgesteld, werd geadviseerd een archeologisch vooronderzoek uit te voeren om de archeologische verwachting te specificeren en te toetsen. In een later stadium van de planontwikkeling zou dit vanuit juridisch-planologisch oogpunt hoe dan ook een verplichte opgave zijn.

Kristal Projectontwikkeling heeft daarop opdracht gegeven aan de afdeling Archeologie dit onderzoek uit te voeren. Er is gekozen voor een combinatie van een Bureauonderzoek (BO) en een Inventariserend Veldonderzoek-boringen (IVO-b). Dit is een efficiënte werkwijze om de archeologische verwachting in kaart te brengen en vervolgens te toetsen. Voor het bureauonderzoek zijn de volgende bronnen geraadpleegd:

- ARCHIS¹;
- Archief van de Afdeling Archeologie, gemeente Den Haag;
- Haags Gemeentearchief;
- Bodem Informatiepunt en het Loket inzage bouwtekeningen;
- De geologische kaart van Den Haag en Rijswijk;

Het bureau- en booronderzoek zijn uitgevoerd in augustus 2010.

Het rapport is als volgt ingedeeld:

Eerst worden de geologie en de bekende en verwachte archeologische waarden besproken in combinatie met de bekende historische ontwikkelingen en de mogelijke verstoringen die sinds 1800 hebben plaatsgevonden. Op basis van al deze gegevens is een gespecificeerde archeologische verwachting voor het plangebied opgesteld. Vervolgens worden de bij het booronderzoek behaalde resultaten beschreven en geanalyseerd. Het rapport wordt afgesloten met conclusies en aanbevelingen. In bijlage 1 is een periodetabel weergegeven. In bijlage 2 zijn de milieugegevens vermeld en in bijlage 3 de boorgegevens.

---

1 ARCHIS is het landelijke archeologisch registratiesysteem van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE).

2 Bureauonderzoek

Het plangebied wordt begrensd door de Scheldestraat, Maasstraat, Amstelstraat en Lekstraat (afb.1). Het gebied heeft een oppervlakte van bijna 2 ha. Het maaiveld ligt aan de Amstelstraat op ruim 0,30 m + NAP, aan de Scheldestraat op bijna 0,70 m + NAP.

2.1 Geologie

Algemeen

In de Haagse regio komen drie fysisch-geografische regio's bij elkaar. In het uiterste oosten wordt het landschap gedomineerd door het westelijke veengebied. In het westen wordt het landschap beheerst door het duingebied met strandwallen en strandvlaktes, terwijl het zuiden van de regio deel uitmaakt van het zuidwestelijke zeekleigebied.² Een belangrijk kenmerk van bovengenoemde regio's is dat ze onder invloed van de stijgende zeespiegel hun huidige vorm en uiterlijk hebben gekregen.

Rond 4000 v. Chr. bereikte de zee haar grootste uitbreiding, waarbij de kustlijn liep ter hoogte van de lijn Rijswijk-Voorburg-Leidschendam-Voorschoten en werd gemarkeerd door een strandwal, de oudste in de Haagse regio. Deze strandwal loopt in zuidwestelijke richting door tot in het Wateringse Veld. Als een strandwal hoog genoeg was geworden, kwam duinvorming op gang, de zogenaamde Oude Duinen of Laag van Voorburg.

In een periode van ongeveer 2000 jaar, werd door de vorming van nieuwe strandwallen de kustlijn naar het westen toe verlegd. Dat gebeurde gefaseerd, waardoor tussen de strandwallen lagere gebieden aanwezig bleven, de strandvlaktes. De zee had nog wel toegang tot de lager gelegen strandvlaktes direct zuidelijk gelegen van de strandwal van Den Haag, zoals de kleiige sedimenten die we daar aantreffen bewijzen (Laagpakket van Wormer).

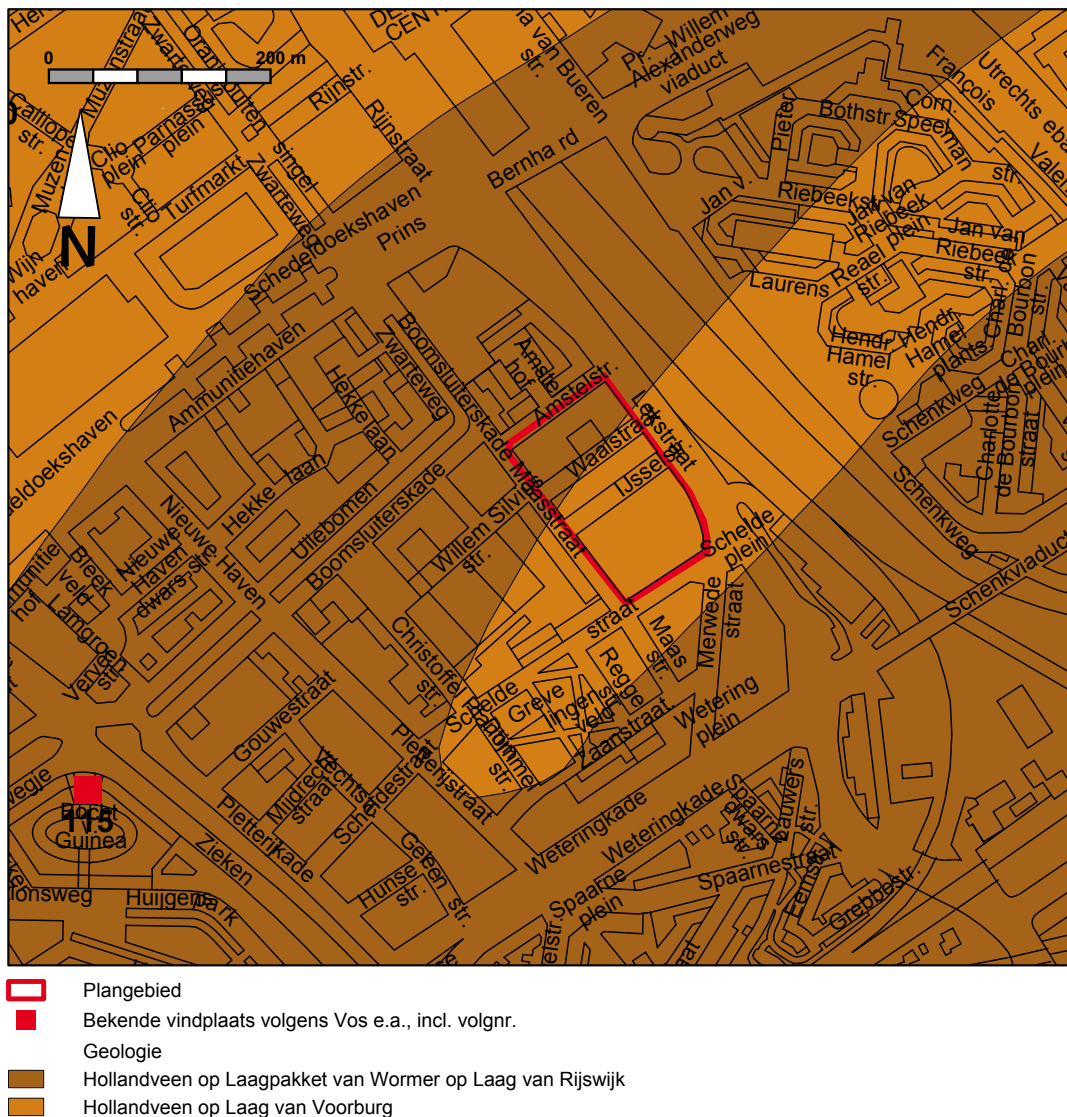
Circa 2000 v. Chr. waren alle strandwallen gevormd en was het achterland grotendeels afgesloten van de zee. Dit leidde tot een stagnatie in de afwatering waardoor grote moerassen ontstonden. In deze moerassen werd veen gevormd; het zogenaamde Hollandveen. Dit veenpakket dat plaatselijk enkele meters dik is, bedekte uiteindelijk het hele gebied met uitzondering van de hoogste delen van de strandwallen. In de loop van het eerste millennium voor Christus kwam aan die ontwikkeling een einde.

Rond 500 v. Chr. vond een enorme inbraak van de zee plaats waardoor een getijdengebied ontstond in de zuidelijke regio. De grootste getijdengeul die aldus ontstond kennen we als 'de Gantel' en erodeerde het uitgestrekte veenpakket. Vanuit de Gantel werden bovendien kleiige sedimenten afgezet die nog steeds het zuidwestelijke deel van Den Haag domineren (Gantellaag). Vanaf het begin van de jaartelling komt een einde aan de invloed van de Gantel en stopt de sedimentatie.

In het eerste millennium vinden geen grote ontwikkelingen plaats; de afwatering van de Gantel verslechtert en als gevolg daarvan komt ten zuidwesten van Den Haag opnieuw veenvorming op gang. In de late middeleeuwen wordt het kustgebied opnieuw geteisterd door een aantal grote stormvloed en waarvan de Sint Elizabethsvloed uit 1421 de bekendste is. Voor Den Haag zijn de gevolgen tweeledig. Allereerst wordt de Gantel opnieuw opengemaakt en vooral in het Westland worden nieuwe sedimenten afgezet (Laag van Poeldijk). Ten tweede wordt door de hernieuwde activiteit van de zee een groot deel van de meest westelijke strandwal weggeslagen. Het vrijkomende zand werd door de zee weer op het land teruggebracht, waarna de wind het

---

2 Berendsen 2005.

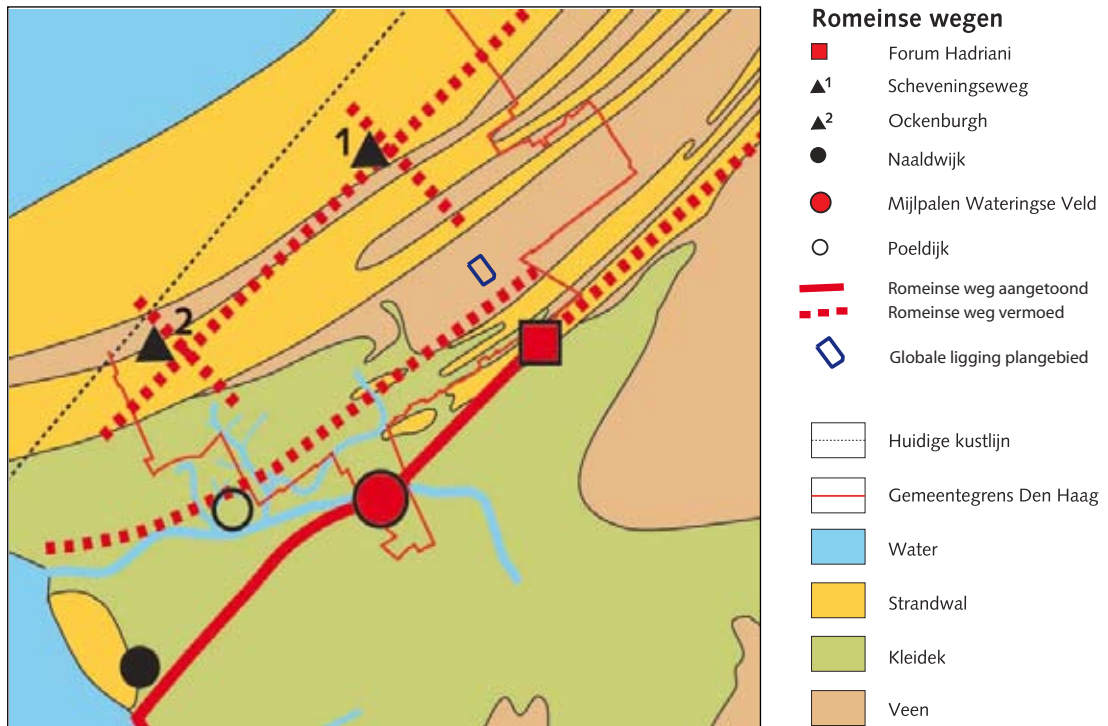
Afb. 2 Uitsnede uit de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk (Vos et al. 2007) met het plangebied en vindplaatsen.

verder transporteerde. Hierdoor is de kustlijn naar het zuidoosten opgeschoven. Door deze grote verstuingen raakte het oude landschap met een dik pakket zand overdekt. Dit proces vond plaats over een periode van meerdere eeuwen. De reliëfrijke afdekkende zandlaag wordt Jonge Duinen of Laag van Den Haag genoemd.³

Plangebied

Het plangebied ligt in de brede strandvlakte direct ten zuiden van de historische kern van Den Haag. De bodemopbouw bestaat uit veen op strandzanden en, in het noordelijk deel van het plangebied, kleiafzettingen (afb. 2)

³ Van Veen en Waasdorp 2000; Vos e.a. 2007.

Afb. 3 Kaart waarop geprojecteerd de vermoedelijke ligging van de Romeinse weg tussen Forum Hadriani en de Scheveningseweg uit Waasdorp 2003.

2.2 Archeologie en vroege geschiedenis

In dit deel van de stad is nog nauwelijks archeologisch onderzoek uitgevoerd.⁴ De geologische bodemopbouw is daar de oorzaak van. In strandvlaktes en veengebieden worden over het algemeen geen sporen van menselijke bewoning of landgebruik verwacht, omdat de locatie tot ver in de moderne tijd niet gunstig was voor bewoning. Wel zijn er op een aantal plaatsen in Den Haag aanwijzingen dat veengebieden door de prehistorische mens werden gebruikt om bijzondere objecten aan de grond toe te vertrouwen.⁵ De plaats en aanwezigheid van dergelijke ‘rituele deposities’ is echter niet te voorspellen; zulke ‘toevalstreffers’ zijn dan ook niet de aanleiding voor dit vooronderzoek. De reden om in dit veengebied wel tot vooronderzoek over te gaan, is gelegen in de hypothese dat zich in het plangebied resten kunnen bevinden van een Romeinse weg. Deze weg zou zich bevinden tussen twee vindplaatsen, te weten de stad Forum Hadriani ter plaatse van Landgoed Ahrentsburg in Voorburg en het in 1984 aangetroffen Romeinse kamp met wegdorp ter hoogte van de Scheveningseweg in Den Haag (afb. 3). De hypothese berust op het uitgangspunt dat beide vindplaatsen vermoedelijk door een weg verbonden waren. De weg zal dan zijn aangelegd in een zo recht mogelijke lijn, via de hoogste delen van het landschap, van Forum Hadriani naar de Scheveningseweg. Het

4 Uitzondering vormt een in het voorjaar van 2010 uitgevoerd bureauonderzoek aan de Boomsluiterskade 336-342 door Becker en Van de Graaf Archeologie (Archis onderzoeksmelding 40015), zie Berkhout en Moerman 2010.

5 Een voorbeeld van een waarschijnlijk rituele depositie is de stenen bijl uit het Neolithicum, die in 1912 werd gevonden aan de Lange Poten bij de bouw van Hotel Central (nu deel van het Tweede Kamer-complex). De vindplaats lag in de prehistorie in het veengebied direct ten zuiden van de strandwal waarop later het historische centrum van Den Haag ontstond. Zie Van Veen en Waasdorp 2000, vindplaats nr 5; afbeelding in De Hingh en Van Ginkel 2009, p. 31.

Afb. 4 Uitsnede uit de kaart van Kruikius met daarop aangegeven het plangebied.

plangebied bevindt zich in de zone waar die weg zou kunnen hebben gelopen. Denkbaar is zelfs dat de huidige Binckhorstlaan, die een zeer oude weg is, een voortzetting is van de Romeinse weg. In dat geval ligt het plangebied mogelijk op het tracé van die oude weg. De verwachting is daarnaast dat de Romeinse weg, vanwege de locatie in het veengebied, een ingrijpender civieltechnische constructie behoefde dan het deel van de weg op de strandwallen. Te denken valt aan grindpakketten en beschoeiingen. Op grond daarvan zou de weg dus juist in het veengebied goed “archeologisch herkenbaar” zijn. Romeinse wegen waren ongeveer 6 meter breed en bestonden uit verschillende lagen verhardingsmateriaal om een stevig en stabiel wegdek te krijgen. Bij gebrek aan stenen werden ook dunne takken gebruikt om de grond te verstevigen. Aan weerszijden van de weg bevond zich een greppel voor de waterafvoer. Deze greppels waren de reden dat de Romeinse weg die in het Wateringseveld gevonden is, herkend werd.⁶

In West-Nederland werd in de late middeleeuwen begonnen met het ontginnen van de veengebieden. Op de kaart van Kruikius uit 1712 ligt het plangebied aan de Schenkweg in de Bezuidenhoutse polder (afb. 4). De Schenkweg vormde toen het vervolg van de Binckhorstlaan en ligt grotendeel ter plaatse van de huidige Lekstraat. In het deel van het plangebied tussen de Amstelstraat en de Maasstraat bevonden zich aan het begin van de 18^e eeuw blijkens Kruikius' kaart tuinderijen, net buiten de stadssingel. Vijftig jaar daarvoor waren deze tuinderijen nog niet tot aan het plangebied opgerukt. Op de percelenkaart van Haagambachte uit 1677 staat namelijk een weiland aangeduid. Enkele eeuwen daarvoor zal het plangebied ontgonnen zijn voor agrarisch gebruik. Door het graven van perceelssloten ontwaterde men het drassige veen dat vanaf dat moment geschikt werd voor beweiding met vee. Er is geen aanleiding te veronderstellen dat het plangebied in de tussenliggende tijd anders is gebruikt.

⁶ Waasdorp, 2003, p. 45.

2.3 Recente geschiedenis

De recente geschiedenis van het plangebied wordt beschreven om vast te stellen of er verstoringen van de bodemopbouw hebben plaatsgevonden waardoor eventuele archeologische waarden verloren zijn gegaan. De ontwikkelingen van na 1800 zelf worden door de afdeling archeologie van de gemeente niet als onderzoekswaardig beschouwd. Voor deze periode zijn andere, meer geschikte bronnen beschikbaar.

De situatie was in het grootste deel van de 19de eeuw dezelfde als ten tijde van de landmeetkundige opnames door Kruikius. De kleine perceeltjes van de tuinderijen staan op de kadastrale minuut van 1832 en op het eerste Bonneblad⁷ aangegeven in het noordelijk deel van het plangebied, terwijl in het zuidelijk deel dezelfde langgerekte percelen als op Kruikius terug te vinden zijn. In het laatste kwart van de 19de eeuw is de huidige bebouwing tot stand gekomen, met uitzondering van de bebouwing langs de Scheldestraat. Deze dateert uit het eind van het eerste kwart van de 20ste eeuw. Het gebied kent voornamelijk arbeiderswoningen, maar er heeft ook her en der kleinschalige industriële activiteit plaatsgevonden: er was sprake van smederijen, timmerwerkplaatsen en garages. Aan de Scheldestraat bevond zich de fabriek van de Nederlandse Standaard Telefoonmaatschappij.

De woningen zijn blijkens de tekeningen in het gemeentelijk bouwarchief op palen gefundeerd en voorzien van kruipruimtes die tot ongeveer 80 cm onder maaiveld gaan. De palen zijn in een grid geslagen met een afstand op de lengte-as van ongeveer 3 m en in de breedte ongeveer 5 m. Zij hebben een diepte bereikt van ongeveer 10 m – mv. Bij renovatiewerkzaamheden in de jaren tachtig en negentig van de 20ste eeuw zijn sommige funderingen vernieuwd en aan de Maasstraat kruipruimtes opgevuld met bellenbeton. Vrijwel nergens zijn kelders aangelegd, met uitzondering van een kolenbunker en ketelhuis onder het gebouw van Nederlandse Standaard Telefoonmaatschappij aan de Scheldestraat 160-162.

Uit de gegevens van het bodeminformatiepunt van de gemeente blijkt op grond van historische informatie dat op verschillende plaatsen in het plangebied benzinstations en brandstoffenhandels hebben gezeten (zie bijlage 2). Op de meeste van deze locaties is nog geen milieukundig onderzoek uitgevoerd. Op twee van deze locaties heeft wel een bodemonderzoek plaatsgevonden maar zijn geen sterke verontreinigingen aangetroffen. Wel is er een sterke verontreiniging aangetroffen bij bodemonderzoek ter plaatse van de Nederlandse Standaard Telefoonmaatschappij. Er is nog nergens gesaneerd.

---

⁷ Bonnebladen zijn militair-topografische kaarten met schaal 1:25.000 die aan het eind van de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw met enige regelmaat werden opgesteld. Voor het plangebied zijn kaarten beschikbaar uit 1876, 1896, 1903, 1911, 1924 en 1934.

2.4 De huidige en toekomstige situatie

De huidige situatie is zoals deze in de vorige paragraaf beschreven is. In de nabije toekomst zal de bebouwing gesloopt worden om ruimte te maken voor nieuwbouw. De nieuwbouw betreft eengezinswoningen rond twee hoven en een appartementengebouw aan de Lekstraat. Hoewel de plannen nog niet uitgekristalliseerd zijn, is het aannemelijk dat bij nieuwbouw eventuele archeologische resten in de ondergrond verloren zullen gaan.

2.5 De gespecificeerde archeologische verwachting

Uit het bureauonderzoek blijkt dat in het plangebied geen behoudenswaardige resten van menselijk handelen uit het verleden worden verwacht omdat het laaggelegen gebied tot ver in de moderne tijd onaantrekkelijk was voor bewoning. Er is echter een uitzondering; mogelijk herbergt het plangebied de resten van een Romeinse weg die de stad *Forum Hadriani* (ten zuiden van het plangebied) verbond met het Romeinse kamp aan de Scheveningseweg (ten noorden van het plangebied). Deze weg zou archeologisch goed herkenbaar moeten zijn omdat er vanwege de ligging in een laaggelegen veengebied, gebruik moet zijn gemaakt van civieltechnische constructies zoals beschoeiingen en verhardingen. Om te toetsen of de Romeinse weg inderdaad aanwezig is, dient in het veld een serie boringen te worden verricht, loodrecht op de verwachte oost-west richting van de weg, met een maximale onderlinge afstand van vijf meter.⁸ Aandachtspunt in het booronderzoek is de aanwezigheid van compacteringen, resten van pakketten takkenbossen, grindlagen en bermgreppels.

---

8 Er van uitgaande dat Romeinse wegen meestal circa zes meter breed zijn.

3 Het booronderzoek

3.1 Doelstellingen en methode

Het doel van het uitgevoerde booronderzoek was de gespecificeerde archeologische verwachting te toetsen, namelijk de mogelijke aanwezigheid van een Romeinse weg door het veengebied, die de verbinding zou hebben gevormd tussen de stad *Forum Hadriani* (ten zuiden van het plangebied) en het Romeinse kamp aan de Scheveningseweg (ten noorden van het plangebied). Conform het plan van aanpak is het veldonderzoek ingericht in twee fasen, te weten een verkennend booronderzoek en – indien er sprake zou zijn van een kansrijke situatie – een verdere verdichting door middel van karterend booronderzoek.

Volgens het plan van aanpak dient het booronderzoek uitsluitend te geven over de volgende vragen:

Verkennde fase

1. Hoe goed is de bodemopbouw bewaard gebleven?
2. Is de top van het, volgens de geologische kaart aanwezige veen intact?

Karterende fase

3. Zijn er aanwijzingen voor een Romeinse weg, zoals grindpakketten, takkenbossen en dergelijke?

“Evaluatie onderzoek”

4. In welke mate stemmen de resultaten overeen met de archeologische verwachtingen?

In de verkennende fase van het onderzoek zijn in het plangebied tien boringen uitgevoerd. De boringen zijn uitgevoerd als gecombineerde Edelman-guts boringen en doorgezet tot in het duin- of strandzand dat tot de Laag van Voorburg of Rijswijk behoort. Boringen die op geringe diepte onder maaiveld (minder dan 1 m) vastliepen in puin zijn in de onmiddellijke omgeving opnieuw gezet, tot een maximum van drie stuks. Tijdens het veldwerk is op basis van de resultaten van de verkennende boringen in telefonisch overleg met het bevoegd gezag besloten om niet te vervolgen met karterend booronderzoek.⁹

De boringen zijn aan de hand van terreinkenmerken in het RD-net geplaatst en ten opzichte van putdeksels in de Maasstraat en Lekstraat met een bekende NAP-hoogte gewaterpast. Het maaiveld in de drie onderzochte straten ligt tussen 0,35 en 0,50 m + NAP. De boringen zijn beschreven conform de Archeologische Sediment Beschrijvingsmethode (ASB). In afbeelding 5 zijn de locaties van de boringen weergegeven.

---

⁹ Namens het bevoegd gezag (gemeente Den Haag): M. Benjamins, afdeling Beleid en beheer. Namens de afdeling Uitvoering en onderzoek: C. Rieffe (prospector).

De bodemopbouw in de vijf geslaagde boringen vertoont onderling grote overeenkomsten. De bovenste 2 tot 2,6 m bestaat uit schelphoudend, slecht gesorteerd zand. In dit zand zaten ook enkele (kleine) fragmenten baksteenpuin. Onder deze laag opgebrachte grond lag een laagje veen. In verschillende boringen zat in dit veen hout, afkomstig van takken of twijgen, wat erop wijst dat de basis van dit veen als bosveen is ontwikkeld. De overgang van het veen naar de laag zand erboven is abrupt. In geen van de vijf geslaagde boringen is een laag geoxideerd of veraard veen bewaard gebleven. In één boring (nr. 3) ligt onder het veen een 5 cm dik laagje klei. In de overige boringen ligt het veen direct op goed gesorteerd (duin)zand.

Het grote verschil in de bodemopbouw direct onder het maaiveld van de boringen in de Waalstraat en de IJsselstraat (weinig of geen puin) ten opzichte van de hofjes van de Maasstraat (veel puin) wijst erop dat het huidige plangebied rond 1880 - 1900 op twee verschillende manieren bouwrijp is gemaakt. Op basis van het verkennende booronderzoek kan niet worden bepaald of het ook om twee verschillende perioden gaat. Wellicht zijn de beide “deelgebieden” door verschillende initiatiefnemers ontwikkeld.

In de Waalstraat en IJsselstraat is voorafgaand aan het opbrengen van een 2 tot 2,6 m dikke laag zand het oorspronkelijke veenoppervlak tot een aanzienlijke diepte onder het toenmalige maaiveld verstoord geraakt. De top van het overgebleven veen is namelijk niet door oxidatie en veraarding aangetast. Dat wijst erop dat dit niveau slechts kort aan het maaiveld heeft gelegen. Als gevolg van deze verstoring aan het eind van de 19de eeuw is de kans buitengewoon klein dat in deze beide straten nog sporen worden aangetroffen van een mogelijke Romeinse weg.

In de beide hofjes kan het oorspronkelijke veenoppervlak nog wel intact zijn. Hierover kon het booronderzoek helaas geen uitsluitsel geven; de hoogte van de kruipruimten onder de hofjeswoningen (circa 80 cm) vertoont sterke overeenkomst met de diepte waarop buiten de woningen puin voorkomt (ongeveer 70 cm). Mogelijk is hier geen poging gedaan de grondslag te verbeteren en is direct op het veen gebouwd.¹⁰ Blijkbaar is buiten de woningen wel een laag puin aangebracht om te voorkomen dat de daarop opgebrachte laag grond te veel zou wegzakken in het (slappe) veen.

Overigens is bij de aanleg van het riool in de beide hofjes ook de bodemopbouw onder de laag puin verstoord geraakt.¹¹ Hierdoor is de bodem tot een vergelijkbare diepte verstoord geraakt als die waarop in de andere twee straten de top van het (geroerde) veenoppervlak werd aangetroffen. Het restje veen in de verschillende boringen bevatte in de basis een aanzienlijke hoeveelheid hout. Dit wijst erop dat het veen zich in eerste instantie als bosveen ontwikkelde. Het betekent eveneens dat het zandpakket, dat zich onder het veen bevindt, droog genoeg was voor een bosachtige vegetatie. Na verloop van tijd trad in het gebied echter vernatting op (verslechterde afvoer van grond- en oppervlaktewater door het verder sluiten van de kustlijn) en kwam de veenvoming op gang.

---

10 De vochtproblemen zoals beschreven in het bureauonderzoek wijzen ook in de richting van een dergelijke “goedkope” oplossing.

11 Riolen in wijken zoals “Vogelwijk” en “Statenkwartier” hebben minimaal 1,5 m gronddek. De totale verstoring als gevolg van de aanleg van die riolen gaat vaak minimaal 2 m diep (eigen waarneming bij de begeleiding van rioolvervangingen).

3.3 Beantwoording onderzoeksvragen

Op basis van het uitgevoerde booronderzoek worden de onderzoeksvragen voor het verkennende deel van het booronderzoek (zie paragraaf 3.1) als volgt beantwoord:

1. Het plangebied valt voor wat betreft de “intactheid” van de bodem in twee delen uiteen: in de Waalstraat en de IJsselstraat bestaat de bodemopbouw tot een diepte van 2 à 2,6 m onder maaiveld uit opgebracht, schelphoudend zand. Dit zand ligt met een scherpe overgang op veen. De top van dit veenpakket is niet door oxidatie aangetast. Hieruit kan worden opgemaakt dat kort voor het opbrengen van dit zand het oorspronkelijke veenoppervlak in aanzienlijke mate verstoord werd.
In de twee “hofjes” van de Maasstraat liepen alle boringen vast in puin. De diepte waarop dat gebeurde varieerde iets per boring. Uit boring 10 bleek dat de bodem tot een diepte van 1,5 m onder maaiveld uit relatief jong (opgebracht) materiaal bestond. In de overige vier boringen in dit deel van het plangebied is de laag minimaal 60 cm dik.
2. De top van het aanwezige veenpakket zoals dat werd aangetoond in de Waalstraat en IJsselstraat, vertoont geen sporen van oxidatie en veraarding. Hieruit kan worden opgemaakt dat de huidige bovenkant van het veenpakket daar slechts kort voor het aanbrengen van het zandpakket is ontstaan. De oorspronkelijke top van het veenpakket is hier dus niet meer aanwezig. Hiermee is de kans nihil dat op dat oorspronkelijke oppervlak nog sporen van een Romeinse weg aanwezig zijn.
Doordat de boringen in de hofjes van de Maasstraat vastliepen in puin kan over het veen in dit deel van het plangebied geen uitspraak worden gedaan. Wel is zeker dat bij de aanleg van riool in beide hofjes het veenpakket, indien nog aanwezig, verstoord is geraakt.
3. In overleg met het bevoegd gezag is afgezien van een karterend booronderzoek.
4. In het noordelijke deel van het plangebied is slechts in één boring een (bijzonder dun) laagje klei, onderdeel van het Laagpakket van Wormer, aangetroffen. Volgens de geologische kaart zou in dit deel van het onderzochte gebied onder het veenpakket overal een dergelijk laagje klei voorkomen. Blijkbaar is de lagune waarin deze klei werd afgezet echter minder uitgestrekt dan op de kaart wordt weergegeven, of verliep de begrenzing ervan grilliger dan op de kaart staat aangegeven.
In het noordelijke deel van het onderzochte gebied is kort voor de bouw van de huidige bebouwing de bodem tot aanzienlijke diepte geroerd. Hierdoor is de kans op het aantreffen van archeologische resten die bij een Romeinse weg horen minimaal. Ook in het zuidelijke deel is ter hoogte van de riolen in de Maasstraat de bodemopbouw tot aanzienlijke diepte onder maaiveld verstoord geraakt. Daarmee is ook hier de kans op het aantreffen van sporen die bij een Romeinse weg behoren uiterst gering. Mogelijk echter is onder de tuinen en de woningen aan de Maasstraat de bodemopbouw nog wel in redelijke mate bewaard gebleven. Hier kon echter door de aanwezigheid van een laag puin geen uitsluitel over worden gegeven.

4 Conclusies en aanbevelingen

Om vast te stellen of er archeologische waarden aanwezig zijn binnen het plangebied Maasstraat is door de afdeling Archeologie van de Gemeente Den Haag een Bureauonderzoek in combinatie met een Inventariserend Veldonderzoek-boringen uitgevoerd.

Bij het bureauonderzoek is vastgesteld dat het plangebied op grond van de geologische ligging geen archeologische verwachting heeft: het laaggelegen veengebied was tot ver in de moderne tijd geen aantrekkelijke plaats voor de mens. Omdat het plangebied zich in het veengebied tussen twee belangrijke Romeinse nederzettingen (Forum Hadriani en Ockenburg) bevindt, werd echter niet uitgesloten dat zich in het plangebied resten konden bevinden van een Romeinse weg met de daarbij behorende infrastructurele werken. Hierbij moet vooral gedacht worden aan bermgreppels en ophogingslagen. Ook zou langs een dergelijke weg een grafveld hebben kunnen liggen.

Om de archeologische verwachting te toetsen is een Inventariserend veldonderzoek-boringen uitgevoerd. De eerste fase van dit onderzoek bestond uit het verkennen van de bodemopbouw (en intactheid) in het gebied. Hierbij is een inventarisatie gemaakt van de diepte onder maaiveld vanaf waar de oorspronkelijke bodemopbouw nog aanwezig is. Het blijkt dat in de Waalstraat en de IJsselstraat de bodemopbouw tot grote diepte (2 meter of dieper) verstoord is geraakt. Van het oorspronkelijke Romeinse veenoppervlak is door vergraving niets meer bewaard gebleven.

In de beide hofjes aan de Maasstraat belemmerde puin op relatief geringe diepte onder maaiveld verder boren. In dit deel van het plangebied kan booronderzoek geen informatie verschaffen over de mate waarin de bodemopbouw mogelijk nog intact is.

Omdat in de Waalstraat en de IJsselstraat de bodemopbouw tot aanzienlijke diepte verstoord was is geen vervolgonderzoek in de vorm van karterende boringen uitgevoerd. In de hofjes van de Maasstraat is geen karterend onderzoek uitgevoerd omdat een puinlaag op relatief geringe diepte onder maaiveld succesvolle boringen onmogelijk maakte. Daarnaast ligt in de as van de beide paden door deze hofjes een riool.

Bovenstaande maakt duidelijk dat in het noordelijke deel van het plangebied geen sporen meer aanwezig zullen zijn van een Romeins maaiveld, en daarmee van een oorspronkelijk mogelijk aanwezige Romeinse weg. Daarom wordt geadviseerd dit deel van het plangebied geen verder archeologisch onderzoek uit te voeren. Voor het zuidelijke deel geldt dat de bodem hier voorafgaand aan de bouw van de woningen niet of nauwelijks is verstoord. Aanwijzing hiervoor is de diepte van de kruipruimten onder de woningen, in combinatie met de diepte waarop bij het booronderzoek een puinlaag werd aangetroffen. Voor het zuidelijke deel van het plangebied kan dan ook worden overwogen om tijdens de uitvoering van grondwerk (en sloopwerk onder huidig maaiveld) een archeologische begeleiding uit te voeren met als doel vast te stellen of zich onder de huidige bebouwing sporen van de hypothetische Romeinse weg bevinden.

Literatuurlijst

- Berendsen, H.J.A., 2005, *Landschappelijk Nederland*. (Fysische geografie van Nederland). Assen.
- Berkhout, M., en S. Moerman, 2010, *Archeologisch bureauonderzoek Boomsluiterksade, Den Haag, Gemeente Den Haag*. (B&G rapport 922). Noordwijk.
- Hingh, A. de, en E. van Ginkel, 2009, *De archeologie van Den Haag*. Utrecht.
- Van Veen, M.M.A., en J.A. Waasdorp, 2000, *Archeologische-geologische kaart van Den Haag*. (Haagse Oudheidkundige Publicaties 5). Den Haag.
- Vos, P.C., E.C. Rieffe, en E.E.B. Bulten, 2007, *Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk*. Den Haag.
- Waasdorp, J.A., 2003, *III M.P. naar M.A.C. Romeinse mijlpalen en wegen*. (Haagse Oudheidkundige Publicaties 8). Den Haag.

Historische kaarten

- Kaarte van Haachambachte*, Berends 1677.
- Kadastrale minuut 1811-1832, 's Gravenhage, sectie B, blad 03*
- Kruikius Kaart van Delfland 1712*, Heruitgave 1988. Alphen aan den Rijn.
- Bonneblad 440*, jaargangen 1876, 1896 en 1903, 1911, 1924 en 1934.

Verantwoording afbeeldingen

- Afb. 1 Plangebied en situering in Den Haag. *Gemeente Den Haag*.
- Afb. 2 Uitsnede uit de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk (Vos et al. 2007) met het plangebied en vindplaatsen. *Gemeente Den Haag*.
- Afb. 3 Kaart waarop geprojecteerd de vermoedelijke ligging van de Romeinse weg tussen Forum Hadriani en de Scheveningseweg uit Waasdorp 2003. *Gemeente Den Haag*.
- Afb. 4 Uitsnede uit de kaart van Kruikius met daarop aangegeven het plangebied.
- Afb. 5 Locatie boorpunten binnen het plangebied. *Gemeente Den Haag*.

Bijlage 1: Archeologische perioden

Periode	Tijd in jaren
Nieuwe tijd	1500 na. Chr.-heden
Late middeleeuwen	1050 - 1500 na Chr.
Vroege middeleeuwen	450 - 1050 na Chr.
Romeinse tijd	12 v. Chr. - 450 na Chr.
IJzertijd	800 -12 v. Chr.
Bronstijd	2000 - 800 v. Chr.
Neolithicum (nieuwe steentijd)	5300 - 2000 v. Chr.
Mesolithicum (midden steentijd)	8800 - 4900 v. Chr.
Paleolithicum (oude steentijd)	300.000 - 8800 v. Chr.

Bijlage 2: milieukundige gegevens

locatiecode BIP	adres	voormalige functie	verontreinigingssituatie
0300978	Lekstraat 101 -107	autoreparatiebedrijf/ benzine-service-station	nog geen bodemonderzoek uitgevoerd, verdacht voor verontreiniging op basis historie
0300030	Waalstraat 30-32	?	onderzoek uit 1987, geen sterke verontreiniging aangetroffen
0300227	Waalstraat geheel	?	nog geen bodemonderzoek uitgevoerd; op basis van historisch onderzoek om meer dan 75 plaatsen verdacht voor sterke bodemverontreiniging te onderzoeken
0300991	Maasstraat 8-14	smederij/moffelinrichting	nog geen bodemonderzoek uitgevoerd, op basis van historie verdacht voor verontreiniging
0300992	Maasstraat 76	brandstoffendetailhandel	nog geen bodemonderzoek uitgevoerd, op basis van historie verdacht voor verontreiniging
0300003	Maasstraat 78-94	brandstoffendetailhandel	onderzoek uit 1989, geen sterke verontreiniging aangetroffen
0300979	Lekstraat 137-139	benzine-service-station	niet relevant meer, geen benzinestation aanwezig geweest??
0300980	Lekstraat 149-151	benzine-service-station	niet relevant meer, geen benzinestation aanwezig geweest??
0300144	IJsselstraat 47	drukkerij	nog geen bodemonderzoek uitgevoerd, verdacht voor verontreiniging op basis historie
0300993	Maasstraat 132	timmerwerkplaats	nog geen bodemonderzoek uitgevoerd; niet verdacht op basis van historie
0300994	Maasstraat 216-218	brandstoffendetailhandel	nog geen bodemonderzoek uitgevoerd, op basis van historie verdacht voor verontreiniging
0300078	Scheldestraat 148-162	telecommunicatie-apparatenfabriek/smederij/ moffelinrichting/galvaniseerinrichting	bodemonderzoek uit 1995, sterk verontreinigd
0300121	Scheldestraat 160-166	?	nog geen bodemonderzoek uitgevoerd, op basis van historie verdacht voor verontreiniging

Bijlage 3: Boorgegevens

V	Veen, mineraalarm
Zs1	Zand, zwak siltig
Ks2	Klei, matig siltig
x	verstoord; niet natuurlijke afzettingen
1	geringe hoeveelheid
2	matige hoeveelheid
3	grote hoeveelheid

Boornummer	Bovenkant laag (m NAP)	Onderkant laag (m NAP)	Laag	Hoofdkleur	Bijkleur	Tint	Houtskool	Aardewerk	Humus	IJzeroxide	Opmerkingen
1	0,40	-1,60	x								opgebracht zand; schelphoudend
	-1,60	-2,20	V	bruin							
	-2,20	-2,30	Zs1	grijs					2		
2	0,40	-1,90	x								opgebracht zand; schelphoudend
	-1,90	-2,30	V	bruin							
	-2,30	-2,50	Zs1	grijs		licht					
3	0,50	-1,50	x								opgebracht zand; schelphoudend
	-1,50	-2,15	V	bruin							
	-2,15	-2,20	Ks2	grijs	blauw						
	-2,20	-2,40	Zs1	grijs	blauw						
4	0,45	-2,00	x								opgebracht zand; schelphoudend
	-2,00	-2,35	V	bruin		donker					
	-2,35	-2,45	Zs1	grijs							
5	0,35	-2,25	x								opgebracht zand; schelphoudend
	-2,25	-2,55	V	bruin							
	-2,55	-2,65	Zs1	grijs							
6	0,35	-0,25	x								ondoordringbaar puin
7	0,40	-0,20	x								ondoordringbaar puin
8	0,45	-0,30	x								ondoordringbaar puin
9	0,40	-0,30	x								ondoordringbaar puin
10	0,40	-1,10	x								ondoordringbaar puin

